

IZ POVIJESTI DONJEG PONERETA VLJA POTKRAJ XVII I NA POČETKU XVIII STOLJEĆA

Trpimir Macan

Potkraj XVII st. donje Poneretavlje (Donja Neretva ili jednostavno Neretva) nalazilo se pod turskom vlašću. Međutim, Mlečani su željeli proširiti svoju vlast i na taj kraj: dijelom da okončaju mogućnost turskih napadaja iz neretvanske doline na svoje područje, a dijelom da zauzećem porječja dođu na samu granicu Dubrovačke republike. U tom slučaju područje oko ušća Neretve postalo bi im odskočište za osvojenje područja oko Čitluka s Gabelom, Zažablja i Popova u Hercegovini, zauzećem tih krajeva odrezali bi državno područje Dubrovačke republike od njezina vrhovnika i zaštitnika Turske i time omogućili njezino slabljenje, a možda i slom, i uz to bi spojili svoje posjede u srednjoj Dalmaciji s onima u Boki Kotorskoj. U okviru takvih nacрта donje Poneretavlje je postalo Mlečanima zanimljivo, a borbe u njemu važne.

Prilika za osvajanja na istočnoj obali Jadranskog mora pružila se Mlečanima poslije turskog neuspjeha pod Bečom. Venecija se 1684. pridružila savezu cara Leopolda, pape Inocencija XI i Poljske te zaratila s Turcima u Dalmaciji gdje im je prišlo i pomagalo ih domaće pučanstvo.

U Poneretavljju Mlečani nisu odmah stupili u akciju. Počeli su pregovarati s predstavnicima puka pod turskom vlašću, a providur Domenik Mocenigo je 2. VI 1684. imenovao Juru Crnicu zapovjednikom galijice Ivana Antičića u Sućurju na Hvaru. Crnica je trebao čuvati vode Hvara, Makarskog primorja i Neretve, sprečavati da iz Neretve isplivljuju »zoppoli« i druge barke (koje su pustošile otoke) i ometati dubrovački uvoz soli do Gabele.¹

Ljeti je serdar Nikola Nonković iz Zažablja zatražio od Mlečana da dođu u Zažablje i obećao im pomoć u ime 360 kršćanskih kuća koje mogu dati 740 boraca. Usput im je saopćio da su Turci od svake kuće uzeli po jednog čovjeka za stražu, a njega postavili, s još tri harambaše, za starješinu Zažablja. Uz to je zamolio Mlečane da ne upućuju hajduke u Zažablje.²

¹ G. Alaceuich, La guerra della sacra lega detta pure la guerra di Morea dal 1684 al 1699, Tabularium, Zadar 1901—04, 62. — G. Novak, Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća, Vojno delo, Beograd 1962, 312. — Galijica je manja galija, s manjom zapremninom i manjim brojem veslača, pogodna u izvidničke svrhe. — »Zoppoli« najvjerojatnije oblik neretvanskih pučkih čamac poznatih pod imenom trupe i lađe.

² G. Stanojević, Dalmacija u doba morejskog rata, Vojno delo, Beograd, 1962, 115.

U listopadu je Petar Kačić Žarković, pukovnik Makarskog primorja, kanio napasti tursku utvrdu blizu ušća rječice Norina u Neretvu, ali ga je u tom omela akcija Tadije Kulišića, koji je sa svojim hajducima pošao put Sućurja i napao dubrovački brod.³

U studenom 1684. mletački su brodovi uplovili u Neretvu, a vojska se učvrstila na otoku Posrednici. Taj utvrđeni logor nazvali su Fort Opus (Forte d'Opus, Fort' Opus, Fortelitto Opus, dalje pod hrvatskim oblikom Opuzen). Tursku kulu blizu ušća Norina (poznatu kao Norinska kula) osvojili su 19. XI. U zauzeću kule sudjelovao je Pavao Kačić iz Makarske, koji je Mlečanima pomogao savjetima i uputama, a istaknuo se i Petar Kačić. Tom prilikom su Cvitan Bilosavić iz Bagalovića (selo u blizini Norinske kule) i Ilija Pranić iz Mostara dobili po 5 dukata doživotna mjesečna prihoda, jer su napali i ubili dva stražara kule. Providur Valier je 17. XII postavio za zapovjednika Opuzena Ivana Marinovića (u proljeće bio je zapovjednik Zadvarja), dodijelio mu stotinu plaćenika i 70 domaćih vojnika (dalmati) za posadu, jednog pomoćnika i jednog kapelana te mu povjerio nadzor nad skladištima živeža, oružja, praha i strijeliva. U zapovjedništvu Norinske kule majora Gatti-a zamijenio je poručnik-pukovnik Leonardo de Gras. Istog dana providur je odredio jednu oružanu filjugu (feluka, brod s dva latinska jedra), s posadom od 12 vojnika pod zapovjedništvom Stjepana Paulovića, da s dvije galijice održavaju vezu između Sućurja, Makarskog primorja i Neretve (12. V 1685. zapovjedništvo je preuzeo Matija Lučić iz Podgore).

Da bi podmirio troškove oko održavanja vojske, providur je 17. XII odredio: tko god dobije zemlju u Opuzenu, mora dati šestinu skupljenog žita i odgovarajuću travarinu; Ivan Marinović može iznajmljivati vode za ribolov uz uvjet podavanja šestine prihoda od ulova; Dubrovčani treba da za izvoz drva, trske i rogoza, pored regalija, plaćaju i malenu carinu, a za stoku carinu uobičajenu u Dalmaciji; za trgovanje vinom i rakijom ubirat će se iste carine kao i u Dalmaciji.⁴

Zauzećem Norinske kule i Posrednice Mlečani su se učvrstili na ušću Neretve i osigurali vojničko uporište u neposrednoj blizini važne turske utvrde Čitluka (tvrđava i selo na desnoj obali Neretve koja se po svom trgovištu Gabeli na lijevoj obali Neretve nazivalo i Gabela — danas Gabela) ne samo za polazište napadaja na tu utvrdu već i na turska područja Zažablja i Popova. S druge strane, priskrbivši utvrđeni položaj, mogli su pokušati da nasele rijetko napućeni neretvanski kraj novim žiteljima iz Turske, u prvom redu iz Zažablja. Tim bi uz to slabili tursku silu u neposrednom susjedstvu i jačali svoju

³ Na i. mj., 61. — Alačević, n. dj., 59, 161. — T. Kulušića su Turci zarobili 1685.

⁴ Alačević, n. dj., 60, 85—6, 91, 92, 93, 94, 124, 125. — Stanojević, n. dj., 61. — G. Novak, Prošlost Dalmacije II, Zagreb 1944, 229. — G. Novak, Borba Dubrovnik za slobodu 1683—1699, Rad JAZU 253, Zagreb, 1935, 9; isti, Jadransko more u sukobima i borbama, n. dj., 386. — D. Radovan Jerković, Župe Neretve, VIII, Opuzen, List biskupije splitsko-makarske, Split 1939, 48—52. — S. Zlatović, Kronaka O. Pavla Šilobadovića o četovanju u Primorju (1662—1686), Starine XXI, Zagreb 1889, 110 (Dalje Starine XXI). — P. Garzoni, Istoria della repubblica di Venezia in tempo della sacra lega, Venezia 1707, 118. — G. Cattalinich, Storia della Dalmazia III, Zara 1835, 143—4. — O Norinskoj kuli usp. D. R. Jerković, Križ na kuli Norinskoj, Split 1934.

moć jer, kako se poslije pokazalo, domaći ljudi su bili veoma uspješne mletačke čete.⁵

I zaista, čim su se utvrdili u Opuzenu, Mlečani su počeli pridobivati pučanstvo Zažablja i okolnih krajeva pod turskom vlašću. Posrednik u tome bio je župnik hercegovačkog Graca (selo pod južnom stranom brda Žabe), don Pe-

⁵ O napućenosti Neretve govore dva podatka. U *Relatione datta all' Imperatore dal Sign. Athanasio Georgiceo del viaggio fatto in Bosnia l'anno 1626.* stoji: »Narenta, è una [...] di villaggi, che ha intorno doi mille fuochi, e puo fare altrettanti huomini atti a combattere.« (M. N. Batinić, Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti, *Starine XVII*, Zagreb 1885, 141). No već tri godine kasnije, 1629, protjerani skadarski biskup fra Dominik Andrijašević, koji je između 1624. i 1630. bio biskup »stjepanske biskupije«, u svom izvješću o stanju katoličke crkve u tim krajevima piše: »Sotto questa Parrochia (hercegovački Gradac; T. M.) stâ un' ammenissimo paese appreso al mare detto Sliuno con porto bellissimo. Fù assai habitato, ma al presente per l'incursi de Uscoci corsari dal mare sono tutti fuggi, eccetuando sole tre famiglie con la Chiesa loro con titolo di S. Stefano.« (K. Draganović, *Tobožnja* »stjepanska biskupija — ecclesia Stephanensis« u Hercegovini, *Croatia Sacra IV*, Zagreb 1934, 54—55). Usporedivši ta dva podatka možemo zaključiti da se smanjio broj pučanstva u Neretvi, iako onih 2000 ognjišta treba rasporediti i drugdje, a ne samo na Slivno. Ono je bilo zacijelo najgušće naseljeno, jer je ostala Neretva močvarna, a ni mnogih današnjih sela nije bilo prije početka XVIII stoljeća.

Slivno je gorovit kraj na jugozapadnoj strani Neretvanske doline. Na istočnoj strani kod Vukova klanca veže se uskom prevlakom Krstac s brdskim skloptom koji se odvaja od Žabe i spušta k moru. Otud se proteže prema zapadu do brijega Osoje, odakle jedan krak ide prema zapadu do nad selo Blace kod otoka Osinja (usp. D. R. Jerković, *Otok Osinj na ušću Neretve*, Napredak, Sarajevo 1942, 155—161), a drugi prema sjeveru do pred Opuzen i svršava brijegom Hrkalovac, pod kojim se nalazi Gradina i selo Podgradina. S južne strane Slivnu je more, a s istočne i sjeverne neretvanske močvare. Slivno tako izgleda kao poluotok zračne duljine oko 15 km. Središnje selo Slivno je u dolini ispod brda Kose i Podzvizda. Kamo područno spada ova zemljopisna cjelina? D. R. Jerković, Zažablje, gdje i kuda se prostiralo?, *Napredak*, hrvatski kalendar, Sarajevo 1944, 128—134, određuje Zažablje: »Ovako određeno Zažablje obuhvatalo je sljedeće današnje župe (crkveno-administrativne jedinice): Klepci (brdski dio, jer tri priplatna sela: Nerizi, Gnjilište i Loznica god. 1465. pripadaju Luci Humskoj), Donje i Gornje Hrasno i Gradac (sve u Hercegovini); zatim Metkoviće, Dobranje, Vidonje i Slivno (sve u Dalmaciji). Dakle, sav kraj oko planine Žabe... Ako bismo htjeli označiti granice, onda bi one bile: dolina rijeke Neretve na sjeveru, more na zapadu, rieka Bregava na sjevero-iztoku, dubrovačka granica na jugu. Iztočnu granicu s Popovom teže je odrediti, jer se čini da su nekad i Turkoviće u Donjem Popovu računali u Zažablje. Što više župnik Graca u Zažablju don Petar Dragobratović, u svojim pregovorima s mletačkim providurom P. Valierom god. 1684. u Opuzenu prima obećanje »sve zemlje... u brdima Slivna pripast će narodu Zažablja. Tako isto zemlje u Popovu do Velje Međe'. Kako god bilo s točnom starom granicom među Zažabljem i Popovom, mi je sada stavljamo na granicu koja prolazi preko Popova Polja i dieli kotar Stolački od Ljubinjskog (danas Ravno).« (Str. 132—3.)

Čini se da je Jerković ponešto pretjerao s područjem Zažablja. Sudeći po spomenutom Andrijaševićevu izvješću iz 1629, Turkoviće treba ubrojiti u Popovo (smješta ih u osmu župu Popova; str. 54) pa granica, bar u XVII st., ostaje na potezu Drijen—Vlaka, dakle sjeveropazadno od utoka Trebišnjice, a Turkovići bi ostali u Popovu kao i Velja Međa za koju se uostalom izričito kaže da je u Popovu. Sudim da se u XVII st. ne može govoriti o sjevernoj granici na Bregavi jer izvješće spominje kao krajnja mjesta u tom smjeru Dašnicu i Svitavu [Zazabia e cosi detto dal castello Zabiach (Zabljak; T. M.) destrutto da Turchi, nel quale ui è una Parrochia buona, che comprende queste ville: Dobrani, Cerrouo, Dasniza et Suitaua doue sono più di 90 famiglie de cattolici; Draganović, n. dj., 55), a ta sela su jugoistočno od Hutova blata i razmjerno udaljena od Bregave. Izvješće razlikuje Gradac od Zažablja, pa Jerković to dobro uzima kao jedno jer i trebinjski biskup Krizostom u početku XVII st. piše:

tar Dragobratović, koji se negdje tada vratio s nauka u Lorettu gdje se školovao kao gojenac Kongregacije de Propaganda Fide. On je počeo pregovarati sa serdarom Nikolom Nonkovićem (ili kako ga još izvori nazivaju i Nunkovićem) iz Broćanca. Nonković je već ljeti 1684. uspostavio dodir s Mlečanima i poslije ih obavještavao o operacijama i pokretima turskih četa. Pored toga, kao zapovjednik straže velikog vezira pod Kamenicom (selo oko 3 km jugoistočno od Neuma, u blizini ceste Metković-Dubrovnik) i serdar 30 sela s preko 700 oružanih ljudi, Nonković je bio najugledniji Zažabljanin. Dok se još pregovaralo o prijelazu, don Petar Dragobratović se 4. XII 1684. našao u Opuzenu da bi u ime pape podijelio blagoslov vojsci. Tada je u ime serdara Nikole Nonkovića potpisao kapitulacije dok ih je za Mlečane potpisao providur Pietro Valier i poslije odobrio mletački senat. Po njima se Nonković obvezao da će sa svojim ljudima postati i ostati mletački podanik, da će nastojati još više kršćana dovesti na mletačko tlo, da će, čim Mlečani napadnu Čitluk, doći i pridružiti se opsadi s 500 boraca, da će se tu i drugdje boriti za Mlečane. Oni su mu za uzvrat obećali da će ga zadržati u serdarskom položaju, da će njemu i njegovima dati turski posjed Slivna i zemlje u Popovu do Velje Međe. Očita je mletačka nakana. Htjeli su naseliti prebjege na Slivnu jer je ono, po navodu providura Molina, zgodno za obranu mletačkog posjeda oko Neretve i pogodno za napadače na tursko područje.

Pregovori su okončani u Zadru 1686. U ožujku don Juraj Sentić i providur Valier sklopili su ugovor o prevođenju Zažabljana iz Gornjeg u Donje Zažablje i dalje prema Opuzenu do Uskrsa. Nikola Nonković nije mogao prisustvovati pregovorima, kako navodi Gligor Stanojević, jer je bio turski serdar i zapovjednik straže u Zažablju. Po ugovoru prebjeci su trebali dobiti tursku zemlju i plaćati desetinu za oranice u znak priznanja mletačkog zemljišnog vlasništva (što su Mlečani proglasili već u početku rata). Desetinu neće plaćati na šume i pašnjake i bit će izuzeti od poreza. U slučaju vojne službe dobivat će uobičajenu plaću (10 soldina dnevno), dobit će oružje, a Nonković plaću od 25 dukata. Preko svog područja propuštati će hajdučke čete koje će štedjeti pučanstvo, a do žetve Mlečani će ih opskrbiti žitom i drugim namirnicama.

Prije prelaska Nonković je napao Turke u Hercegovini i tako, pokidavši odstupne niti, prešao 1686. sa svoja dva sina, starijim Vulom i mlađim Jurom, na mletačko tlo. S njim je prešlo četrdesetak obitelji ili, kako je zabilježio providur Cornaro, oko 250 oružanih ljudi, don Petar Dragobratović s bratom Grgom, don Jure Sentić s ocem i petero braće. Kako je tada Slivno još bilo u turskim rukama, prebjeci su se prevezli morem i privremeno nastanili u Opuzenu.⁶

»in Gradac de Sasciabria« (D. R. Jerković, Trebinjski dio naše biskupije, List biskupije splitsko-makarske, 1936, 149).

Samo područje Slivna i lijeva obala Neretve može se ubrajati u Zažablje tek od kraja XVII st. kada su uslijedile veće seobe puka iz Zažablja na Slivno, jer se ono u srednjem vijeku ubraja u Neretvu.

⁶ Odsad ću upotrebljavati dokumente što mi ih je ustupio g. Jakov Nonković iz Metkovića, kojemu i ovdje zahvaljujem. To su ovjerovljeni prijepisi izvornih mlet. isprava, sačuvani u knjizi Libro Registro di Patenti, Attestati, Ducali e Terminazioni delli Signori Noncovich da Narenta (dalje LR). Pored tih postoje prijepisi pisani pišačim strojem, uglavnom zemljišne investiture ali ima u njima i drugih podataka. Njih ću navoditi napr. L I, 550, jer je u zaglavlju obično naznačena knjiga i stranica

Da bi se osvetio Nonkoviću za prijelaz, Husein Topal-paša je spalio i porušio njegove kuće i imanja u Zažablju. Mlečani su mu 4. I 1687. dodijelili kuću i vrt u Sućurju i imanje podno sela Gdinja na Hvaru. To su bila zaplijenjena imanja Tadije Kulišića.⁷

Na desnu obalu Neretve, na području između Desana i Bačine, Mlečani su naselili ljude iz okolice Klobuka, oko 150 obitelji s 1500 osoba, koje su vodili serdari Bebići.⁸ Prebjezi su po vjeri bili katolici, župnici su im bili katolički svećenici, a i jednom poslije providur Molin spominje katoličku revnost Nonkovića.⁹

izvornika. — LR 1, Di Galera Porto Clech primo Agosto 1687. — LR 1'—2, Lesina li 23. Marzo 1689. — LR 4—4', Zara li 2. Febraro 1691. — LR, bez naznake stranice, Dal Campo a Opus in Narenta li 4. X. bre 1684. — LR 21—21', Datae li primo Settembre 1752, Zara. — LR 22—23', Date li primo Settembre 1752, Zara. — L I, 550, Lesina li 25. Marzo 1689. — Alačević, n. dj., 90, 96. — K. Ljubić, Neretva i Nonkovići, Zadar 1869, 6. — Stanojević, n. dj., 119. — Don Jure Sentić je također gojenac Propagande u Fermu. Suradivao je u prevođenju Nonkovića. Sentić su vodili jednu od 3 neretvanske serdarije. Posljednji serdar Mate umro je potkraj XVIII st. bez muškog potomstva i imanja su poslije rasprodana (usp. D. R. Jerković, Metkovići, List biskupije splitsko-makarske, 1939, 113, i rukopis »Slivno« koji je sastavio don J. Bebić 1956. Zahvaljujem slivanjskom župniku don J. Naranči koji mi je 1963. omogućio pregled toga rukopisa).

⁷ L I, 505, Di Galea San Zorzi di Lesina 4. Genaro 1677. — L I, 550 Lesina 25. Marzo 1689. — L III, 567, Spalato 16. Maggio 1710. — L IV, 195, Data di Galea acque di Narenta sotto Norino li 27. Ottobre 1715. — L IV, 209, Spalato li 17. Agosto 1709.

⁸ Stanojević, n. dj., 121. — D. R. Jerković, Gabela, Napredak, Sarajevo 1940, 112.

⁹ LR, 4—4', Zara li 2. Febraro 1691. — Gl. Stanojević ih naziva Morlacima tj. turskim podanicima, pravoslavcima i katolicima, koji su živjeli izvan mletačkih posjeda u Dalmaciji prije kandijskog rata (str. 7, bilj.) i koji još uvijek nisu formirani kao narod tj. kao Hrvati i Srbi, već su jedinstvena masa koju je dijelila samo vjera (str. 144, 186). Zbog povijesne jasnoće nije dobro pod skupinu Morlake trpati i ne-Morlake i nalaziti Morlake i ondje gdje ih nije bilo kao u Neretvi. Osim toga, u historiografiji je jasan pojam Vlaha u predtursko i tursko doba (usp. napr. F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1962, 243, 344) pa je u povijesnom djelu nužno razlikovati te skupine po vjeri, ako i zanemarimo narodnost koja i nije bila tako maglovit pojam u XVII st. kako bi čitalac mogao pomisliti po gornjem navodu. Tim više što su Morlaci ipak bili manjina u odnosu na sav ostali živalj Dalmacije koji je također živo sudjelovao u borbama.

Svakako u mletačkim dokumentima, koji donose podatke o Neretvi, vidimo da oni nikada Nonkovićeve ljude ne nazivaju Morlacima i da ih razlikuju od njih. Tako nalazimo: li popoli cristiani (LR, bez naznake stranice), li popoli di Zazabie (Ibid), Soldati di sua (Nonkovića; T. M.) nazione (LR, 2'—3), Aiduchi kada govore o napadaju na Ljubuški, i u istom dokumentu razlikuju Morlake koje je, a ne svoje ljude, Nonković smirio pod Čitlukom kada su se uznemirili nakon neuspjeha 1689 (LR, 4—4'), fanti oltramirini con la paga solita contribuirsi al altri di simil Nazione (LR, 5), soldati Nazionali (LR, 6—6'), le militie Nazionali del posto di Clech (LR, 7), nova leva di 50 fanti Nazionali (LR, 8'—9'), fanti oltramirini (Ibid), una compagnia de' Fanti Nazionali (LR, 9'—10, 10—11), una compagnia de' Fanti Paesani (LR, 12—12'), compagnia de' Paesani (Ibid), un' espedizione di gente Paesana (LR, 15'—16), Fanti Paesani (LR, 14, 16'—17), dirigendo ova compagnie Nazionali ammassate a spese del padre, ova con partite Morlache si segnalavano nel tagliar a pezzi le nemiche... (LR, 25'—28). Dakle, razlikuju ih, a iz Tabulariuma vidimo da znaju i za narodnost svojih četa u Dalmaciji i njihova jezika: fanti 60 della nazione crovatta (92), oltremarini (dalmati) (91), oltremarini (dalmatini, 104), Croati (150), Militie Crovate (48), lingua illirica (27). Usp. i Novak, Prošlost Dalmacije II, 257, 261. — S. Zlatović, Franovci i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb 1888, 96—9, 186.

Hajduci su i u tim krajevima napadali turske karavane za Dubrovnik i pustošili tursko i dubrovačko zemljište. Iako su Mlečani zabranjivali takve akcije, jer je velik dio karavanske robe ipak preko Dubrovnika dolazio u Veneciju, nisu zauzimali tako određito stajalište, osobito kad se radilo o karavanama koje su išle iz Dubrovnika u Tursku, pa tako u zasluge Nonkovića ubrajaju i takve napadaje.¹⁰

Mlečani su 25. II 1685. imenovali Antuna Marinovića zapovjednikom hrvatske čete u Opuzenu. Providur Valier je cijenio stratešku i obrambenu vrijednost ušća Neretve i kanio je obnoviti utvrde Opuzen i Norinsku kulu. Međutim, i pored niskih troškova od oko 200 dukata potrebnih za to, senat nije bio sporazuman i potkraj veljače 1685. je zapovijedio Valieru da Norinsku kulu sruši, a da o tvrđavi Opuzenu podnese tačan izvještaj. On ga je izradio i poslao 15. ožujka.

U izvještaju je pobijao razloge svoga predšasnika providura Dominika Moceniga koji je bio predložio rušenje opuzenske utvrde. Jedan od Mocenigovih razloga bio je da je utvrda na lošem mjestu. Valier to ne pobija, već tvrdi da upravo takav položaj, na močvarnom i neobrađenom otoku, olakšava obranu, a otežava neprijateljski napadaj. Dalje: neznatnim troškom i kopanjem po sredini močvare mogu se iskopati kanali kojima bi otjecala voda i time omogućivala obradba zemlje i dobio čišći zrak. Kanalima bi se isto tako s mora moglo dovesti do samoga tvrđavnog opkopa ljude, opskrbu i druge potrepštine. Protiv mišljenja da je položaj neprikladan za utvrdu jer je podložen poplavi, navodi da tlo može izdržati gradnju velikog zida, a da su tu i ostaci temelja turske tvrđave. Što se tiče poplava, Valier tvrdi da je čitavu zimu dao promatrati vodostaj za jakih južnih vjetrova i da nije bio pogibeljan, a da bi sami nasipi mogli braniti obalu. Nalazi da je tlo bolje od tla u Legnanu, Peschieri i Palmi. Na Mocenigove primjedbe da se rijeka može premostiti, da se nasipi mogu tući sa strane i da voda omogućuje napadaj čamcima, odgovara da to nije čudo, jer se svaka rijeka može premostiti, u svakoj vodi ploviti s čamcima i svaku tvrđavu, kada je smještena u ravnici, napasti i s čela i sa strane, ali da je ipak rijeka brana i da se u Neretvi čamcima mogu oprijeti galijice i galije. Za uzvišicu, udaljenu 500 koraka, kaže da je, iako dominira krajem, neprikladna za dovod topova i ljudstva jer je okružena nasipima na nisku i močvarnu tlu. Odbija i tvrdnju o ranjivosti utvrde jer se može bolje utvrditi i od privremene učiniti stalnom, a da bi se zbog takva razloga mogle porušiti sve utvrde i tako štednjom naškoditi državnoj sigurnosti. Za obnovu Opuzena treba nešto novaca, što ne bi upropastilo blagajnu, i posada, koja ne bi osjetno smanjila dalmatinsku vojsku; gospodarstvo u tom kraju pruža, osim strateške prednosti i prilike ribolova, mogućnost otvaranja carinarnice za sol bez diobe prihoda s Turcima, a vjerojatno bi i trgovački putovi skrenuli ovamo s teških i planinskih prijelaza iz Hercegovine u Dubrovnik kao i prijevoz iz Zabačlja u Primorje. Mocenigo je smatrao da se iz Opuzena ne može napasti Hercegovina i da se tu ne može usredotočiti velika vojska. Međutim, Valier odgovara da ni zauzeće Obrovca, Skradina i

¹⁰ Novak, *Borba Dubrovnika za slobodu*, 9, 11. — Š. Ljubić, *Odnosaji među Republikom Mletačkom i Dubrovačkom*, Rad 53, 54, Zagreb 1880, 180. — LR 3'—4, Zara 28. Gennaro 1691.

Zadvarja nisu izvršena velikom vojskom već domaćim četama, a da od Cetine do Mostara ima 80 milja puta kroz neprijateljsku zemlju, dok kroz Neretvu samo dan hoda. Put kopnom, osim toga, udvostručuje trošak jer vojsku od 2000 ljudi moraju pratiti i brodovi. Zbog svega toga Valier je htio učvrstiti Opuzen, a makar i privremeno, jer kako kaže, takve utvrde ne grade se za vječnost, a ni ne napuštaju se s pečatom sramote. Opuzen je potreban za trenutne operacije i zaštitu kraja, a pored toga neretvansko porječje, koje odvaja mletačku državu od dubrovačke, može potpuno odvojiti i Dubrovnik od Turske; nadalje, tu je predstraža izložene granice Makarskog primorja i kanala koji brani pristup Korčuli, Hvaru i Braču.

Na kraju piše da iskustvo prošlog rata uči kako se šteta, što su je napadaji iz Neretve nanijeli otocima, ne može spriječiti s dvije stražarske galijice u Sućurju nego čvrstim posjedom Neretve. Najzad, posjed Neretve će omogućiti da se u pravo vrijeme napadne Čitluk, zagospodari važnim pristupom Čitluku dolinom Trebižata, otkine zemlja prema Ljubuškom, prijeđe Imotski do Zadvarja, koje brani Cetinu, i dopre do Krke.

Da bi vlada imala jasnu sliku, dao je Calergiju izraditi kartu Neretve.

Valierovi razlozi učinili su se valjanim mletačkoj vladi i tako Mlečani nisu srušili ni Opuzen ni Norinsku kulu.

Od travnja do lipnja očekivali su turski napadaj ili na Zadvarje ili na Poneretavlje pa su u ožujku poslali u te vode galiju, a u travnju još jednu. Pripremali su puk u Makarskom primorju protiv neprijatelja i sprečavali okupljanje primorskih brodica za prepade na dubrovačke brodove. U svibnji su provjerili obranu Klisa, Zadvarja i Neretve i utvrdili da mogu odbiti neprijatelja. Turci su u lipnju napali Zadvarje, a u srpnju su Mlečani bez uspjeha napali Gabelu. Potkraj 1685. Mlečani su srušili Metković i dvije utvrde u blizini Gabele, opustošili selo Glušće i okolicu. Bilo je i manjih sukoba. Tako su gabeoski Turci na početku listopada prodrli do Krvavca (brijeg kod sela Bagalovića, 7 km nizvodno od Metkovića; u novije doba se na podnožju razvilo i selo Krvavac) i tu ubili fra Petra Matića i 6 vojnika. Nikola Nonković je saopćavao Marinoviću u Opuzen podatke o turskim nakanama.¹¹

Kada je 1686. hercegovački paša zaprijetio Neretvi, Mlečani su odlučili braniti tamošnje utvrde i srušiti ih tek prije povlačenja. U Neretvu su poslali galiju i galijicu. Kada su Turci napali Norinsku kulu, u Opuzen je stigao providur. Turci su topničkom vatrom znatno oštetili Norinsku kulu i onda na djelomično srušenu kulu uputili odred od 1500 ljudi da presijeku vezu kule s Opuzenom. Mlečani su povukli posadu i ratnu spremu u Opuzen i u svibnju minirali kulu. Hercegovački paša nije napao Opuzen, jer je taj s dvije strane bio zaštićen rijekama Neretvom i Malom rikom, već se ulogorio iza potoka Norina.

Domaće čete (600—700 ljudi) su 10. V napale taj logor, ali su ih Turci odbili. Hercegovački paša je tada obnovio Norinsku kulu, a Mlečani ga u tome nisu omeli, vjerojatno zbog preustrojstva četa; upravo tada morali su poslati

¹¹ Alačević, n. dj., 104, 106—7, 107—13, 114, 128, 130, 138, 149, 168. — š. Ljubić, n. dj., 182. — Starine XXI, 111—13. — C. Contarini, *Istoria della guerra di Leopoldo I, I, Venezia 1710, 255.* — Garzoni, n. dj., 165—7. — Stanojević, n. dj., 61, 67.

165 vojnika u bolnicu u Sućuraj. Providur se vratio u Zadar, a Mlečani su zbog obrane Opuzena obnovili utvrdu Gradinu.¹²

Hercegovački paša se 1687. nalazio u Čitluku pa su zato Mlečani pojačali opuzensku posadu, opskrbili utvrde (u ožujku je makarski skladištar strijeliva izdao naredniku Stjepanu Paštroviću oružje i strijelivo da ga preda u opuzensko skladište) i poslali u Neretvu 5 galijica tako da ih je ondje ukupno bilo devet. U srpnju su Nonkovićeви ljudi s bokeljskim hajducima napali Stolac, uništili nekoliko kula, zapalili preko 300 turskih kuća i na povratku opustošili tridesetak sela. Cornaro je na početku kolovoza doplovio u Neretvu s oko 5000 vojnika. U luci Klek je 1. VIII odredio Nikoli Nonkoviću mjesečnu plaću od 25 dukata kao poticaj za djelatnosti i temelj za izdržavanje obitelji. Istog je dana imenovao Nikolina sina Vulu zapovjednikom čete od 60 novih podanika, koje je sam skupio, i odredio im istu plaću kao članovima posada na ratnim galijicama i barkama. Iz Kleka su Mlečani prodrli preko dubrovačkog tla na tursko i zauzeli neka mjesta u Popovu. Najzad im pothvat ipak nije uspio i oni su se povukli prema Neretvi, dok su u Popovu ostavili tisuću domaćih ljudi. Ujesen su Mlečani zauzeli Herceg-Novi i Carine poviše Dubrovnika. Pod Herceg-Novim je poginuo Nikolin sin Jure.¹³

I iduće godine 1688. neretvanske su čete, pod vodstvom Nikole i Vule Nonkovića, sudjelovale u hajdučkim upadajima kao napr. prema Čitluku gdje su opustošili sedam sela, te u mletačkom pohodu i zauzeću Knina. Tu su se istakli prodorom u prvi opkop, jurišem na tvrđavu, a Vule je zapovijedajući stražom na rijeci onemogućio Turcima da se opskrbljuju vodom.¹⁴ Zauzećem Knina svršavaju se veće mletačke akcije u tim krajevima i od sada Mlečani prebacuju ratište u neretvanski kraj odakle su mogli prodirati u Hercegovinu.

Na početku studenog oni su uplovili u Neretvu, a 7. XI providur javlja u Veneciju da drži dio trebinjskog kotara i Zažablja; 5. XII da je posjeo Slivno i okolicu sve do dubrovačke granice, a 18. XII da je zauzeo Norinsku kulu. Mlečani su bombardirali kulu s galija i kada su srušili njezin zid, turska se posada povukla. Tu su Mlečani zaplijenili dva topa i tri kremenjače. Mletačko je brodovlje prosljedilo prema Metkoviću spremajući se da napadne Čitluk, sjedište turskog zapovjednika i kadije. Tu su ih obavijestili da će Čitluk brzo kapitulirati, ako prethodno zauzmu most u Strugama i tako presijeku put kojim je Čitluku mogla stići pomoć. Cornaro je krenuo s konjanicima i dijelom pješaka do mosta na Trebižatu u Strugama, ali je tu naišao na kulu, koju je branilo 400 branitelja, pa se povukao u Metković i pred zimu u Split. Osim toga,

¹² Starine XXI, 114. — Garzoni, n. dj., 165. — Cattalinich, n. dj., 144. — Stanojević, n. dj., 68—9. — Jerković, Križ na kuli Norinskoj, 11—12. — O Gradini usp. D. R. Jerković, Dvije tvrđave na ušću Neretve, Napredak, Sarajevo 1941.

¹³ LR 1—1', Di Galera Porto Clech primo Agosto 1687. — LR 1'—2, Lesina li 23. Marzo 1689. — LR 22—23', Date li primo Settembre 1752, Zara. — Zlatović, Franovci i hrvatski puk, 165. — K. Ljubić, n. dj., 6. — Novak, Borba Dubrovnika za slobodu, 21—2. — Stanojević, n. dj., 78—9. — M. Perojević, Odjek bečkog rata u Makarskom primorju i Hercegovini (1683—1723), Jadranska straža XIX, 1941, 55—6, 94. — Rat je prekinuo dalji izlazak članka, a rukopis je sačuvao urednik JS-e J. Ravlić i predao ga J. Šidaku kojemu ovdje zahvaljujem što mi je omogućio upotrebu rukopisa. Navodit ću stranice izvornog rukopisa. U ovu bilješku idu podaci sa stranica 90, 109, 110, 111.

¹⁴ LR 1'—2, Lesina li 23. Marzo 1689. — Stanojević, n. dj., 91. — K. Ljubić, n. dj., 6, 7.

Mlečani nisu dobili očekivano pojačanje s Hvara. Oni su utvrdili Norinsku kulu, a na Slivnu je Nonković podigao manje utvrde s opkopima prema uputama providura Cornara.¹⁵

Godina 1688. zanimljiva je i po nastojanju Dubrovčana da za cara pridobiju i tako istrgnu mletačkom utjecaju susjedne hercegovačke serdare i plemenske glavare. U proljeće su uzalud nastojali pridobiti Nonkoviće, a ljeti su uspjeli pridobiti trebinjske kaluđere, serdara Tomića, Milinka Knežića u Zažablju i Hrasnom, te ujesen nekoliko glavara u Popovu. Mlečani se na to nisu mnogo obazirali i 8. XI Cornaro odgovara na pismo carskog rezidenta u Dubrovniku Corradina samosvjesnom izjavom da će nastaviti akciju protiv Turaka i da će učvrstiti mletačku vlast nad plemenima koja su je već priznala. Tu se prvenstveno radilo o neretvanskom pučanstvu koje je poraslo za 76 novih oružanih ljudi s obiteljima koje je doveo Nikola Nonković.¹⁶

Poslije neuspjeha pod Čitlukom i povlačenja Mlečana Turci su preoteli utvrde na Kleku. No već u ožujku 1689, spremajući ponovni napadaj na Čitluk, Mlečani su osvojili Kulinu nad Klekom. Time su utvrdili svoju granicu u Neretvi kod Norinske kule i na Slivnu do mora kod Kleka.

Cornaro je 25. III dao Nikoli Nonkoviću 40 kanapa zemlje na Slivnu bez prava prodaja, prijenosa ili oporučnog ostavljanja nekom drugom osim baštinicima. U državnom vlasništvu ostale su livade, vode, mlinovi i hrastovi upotrebljivi u vojničke svrhe. Još dva puta Nonković je dobio zemlju: 18. IV deset kanapa u Zažablju kod Duža i 15 kanapa u Neretvi, a 9. VIII trideset kanapa u Zažablju kod Krstaca, Duža i Sjekosa i kod Metkovića. Za korištenje zemljišta bio je dužan plaćati desetinu u plodinama.

S druge strane Cornaro je 5. IV 1689. imenovao Vulu Nonkovića zapovjednikom straže od 14 ljudi u Kulini s naslovom kapetana i mjesečnom plaćom od 10 dukata, dok je vojnicima odredio uobičajenu ratnu plaću domaćih četa.¹⁷

Cornarov nasljednik Molin zapovjedio je Nonkovićima da na istom mjestu podignu jaču utvrdu. Kad su to izvršili, mletačka je vlada 6. X pohvalila providura što je sagradio dva tornja na Kleku. Prvotno ime Kulina poslije je zamijenjeno sa Smrdan, tobože zbog mnoštva turskih leševa i konjskih strvina pod utvrdom poslije turskog napadaja 1691. Ta utvrda, danas jednostavno nazivana Grad, nalazila se na izvrsnom strateškom mjestu. Osiguravala je Mlečanima put u Zažablje i Popovo pa su je Turci napadali, a ni Dubrovčanima nije bilo drago što je u mletačkim rukama. Otuda i nova nastojanja Corradina da pridobije Nonkoviće u Smrdanu. Obećavao im je imanja u Hercegovini i vodstvo dubrovačkih četa koje će poći na Turke. Ali Nonkovići su ostali uz

¹⁵ Š. Ljubić, n. dj., 73, 77. — Batinić, n. dj., 137. — Jerković, Gabela, Sarajevo 1939, p. o., 15. — Stanojević, n. dj., 95. — Perojević, n. dj., 127—133. — Garzoni, n. dj., 274—5.

¹⁶ L I, 550, Lesina 25. Marzo 1689. — Š. Ljubić, n. dj., 73. — Novak, Borba Dubrovnika za slobodu, 53, 54, 61, 62.

¹⁷ LR 2—2', Lesina 5. Aprile 1689. — L I, 550, Lesina 25. Marzo 1689. — L I, 568, Lesina 18. Aprile 1689. — L II, 23, Spalato 9. Agosto 1689. — Novak, Prošlost Dalmacije II, 230. — Garzoni, n. dj., 313—4. — K. Ljubić, n. dj., 7. — Padovanski kanap ima 3862 m², a venecijanski 3656 m², odnosno 840 tavola; venec. tavola ima 4,353 m², odnosno 36 četvornih stopa (Enciclopedia Italiana, Milano—Roma 1930, 612; Dizionario enciclopedico italiano, Roma, 1961, 7; Dizionario enciclopedico moderno, Milano 1951, 737).

Mlečane, preselili svoje ljude iz Opuzena na Slivno i Gradinu, tu ih naselili, učvrstili se u Smrdanu i otuda hajdučki napadali tursko područje.¹⁸

Onđe su plijenili naročito karavane soli, toliko potrebne vojsci i stočarima, koje su iz Dubrovnika išle u Tursku. O hajdukovanju postoje dva izričita podatka: u tri navrata su napadajući karavane zaplijenili 260 konja, ubijali i zarobljivali članove pratnje, a u proljeće 1689. Nikola Nonković je upao u Zažablje i doveo sobom oko 10000 različitih životinja, 14 zarobljenika i 7 odsječenih glava. Molin spominje stotinjak takovih četovanja i pustošenja. U kolo-vozu 1689. Nonković je prodro do Ljubuškog s 800 ljudi i donio obilat plijen, a među zarobljenicima doveo i nekog agu. Taj napadaj trebao je olakšati novo pripremljeni napadaj na Čitluk koji su Mlečani poduzeli 7. rujna. Već 8. IX su se povukli, a Čitluku je došao u pomoć hercegovački alajbeg Alipašić, navodno zbog pravodobne dubrovačke obavijesti. U nered, koji je izbio u vojsci, uspješno se umiješao Nikola Nonković i umirio Morlake. Molin je napustio Neretvu i otplovio u Herceg-Novi da otuda napadne Trebinje.¹⁹

Poslije ovog uspjeha Turci su u ožujku 1690. napali Smrdan. Vojsku od 4000 ljudi vodio je hercegovački paša, a kulu je branio Vule Nonković s hrvatskom posadom od 57 ljudi. Nikola je povukao pučanstvo prema otoku Osinju i utvrdi Gradini poviše Opuzena, a zatim napadao Turke. Sudeći po Molinovoj svjedodžbi Nonkovićima, Turci su uzalud napadali kulu i nakon 22 sata se povukli.²⁰

U studenom su Nonkovići skupa sa serdarom Bebićem sudjelovali u osvajanju Vrgorca gdje su Mlečani njihove ljude upotrijebili za miniranje tvrđave. U Neretvi nema vojnih akcija, Nonkovići i dalje otimaju stoku, pa se tako i dubrovački poslanik u Mlecima tužio na njih, ali providur nije ništa poduzeo pod izgovorom da je čuo da je stoka turska.²¹

Novi turski napadaj na Smrdan uslijedio je u siječnju 1691. Molin navodi da je taj put hercegovački paša Selman napao sa 6000 ljudi. Ni taj put Turci nisu uspjeli zauzeti kulu. Povukli su se, a Vule Nonković je napadajući noću uznemirivao neprijatelja i vratio se sa zarobljenicima i 5 odsječenih glava.²²

Tako je granica u Poneretavlju i poslije 1691. ostala nepromijenjena. Za sve zasluge dužd Francesco Morosini je 20. I 1692. imenovao Nikolu Nonkovića vitezom Sv. Marka, a senat mu je viteški naslov podijelio 20. XI 1691.²³

¹⁸ Š. Ljubić, n. dj., 79, 80. — Jerković, Metkovići, 113. — Stanojević, n. dj., 121. — Poslije pada Čitluka i u Metkoviću se naseljuju kada je ovo selo teritorijalno, politički i vjerski došlo pod upravu čitlučkih vlasti.

¹⁹ LR 3¹—4, Zara, 28. Gennaro 1691. — LR 4—4', Zara, li 2. Febraro 1691. — Contarini, n. dj., II, 196. — K. Ljubić, n. dj., 7. — Novak, Borba Dubrovnika za slobodu, 83—4. — Stanojević, n. dj., 96.

²⁰ LR 3¹—4, 4—4'. — K. Ljubić, n. dj., 7. — Perojević, n. dj., 143. — Mletačke brojke o broju Turaka pod Smrdanom su vjerojatno pretjerane. — Mate Bebić, serdar Desana i Baćine, dobio je 24. III 1690. za svoje ljude 150 libara praha i 1000 zrna.

²¹ LR 4—4', Zara li 2. Febraro 1691. — LR 22—23', Date li primo Settembre 1752, Zara. — Š. Ljubić, n. dj., 85, 99. — K. Ljubić, n. dj., 7. — Stanojević, n. dj., 98—9.

²² LR 3¹—4, 4—4'. — K. Ljubić, n. dj., 7. — Perojević, n. dj., 149. — Perojević stavlja napadaj na Smrdan u g. 1692, što nije tačno.

²³ LR 2¹—3, Date in Nostro Ducali Palatio sub die 20. Januarii MDCLXXXII. — Grb Nonkovića: na bijelom štitu u desnom gornjem kutu je crvena četvorina koja do-

Godine 1693. izbio je zemljišni spor između neretvanskih vođa i puka na Slivnu. Providur Dolfin je 17. VIII polovično riješio spor davši od 188 kanapa zemlje 132 kampa puku (24 od 44 kampa Nikole Nonkovića, svih 27 kanapa Ivana Marinovića, 31 od 47 kanapa don Petra Dragobratovića, 50 od 70 kanapa don Jure Sentića); pašnjake i stoku trebao je Nikola Nonković razdijeliti svojoj četi, don Jure Sentić četi svoga brata, a od posjeda Ivana Marinovića i don Petra Dragobratovića četi Marka Vojnovića.²⁴ Očito je da Mlečani nisu mogli dopustiti bilo kakav spor u pozadini pred sam napadaj na Čitluk. Ipak su pri tom pazili da Nonkoviću, vođi domaćih četa, ostave najviše zemlje, dok su sve oduzeli odsutnom Marinoviću.

Godine 1692. i 1693. Mlečani skupljaju nove čete (Providur Dolfin je 1. VI imenovao Josipa Nonkovića zapovjednikom čete koju je sam skupio), protiv se otvaranju skele na Neretvi, pokušavaju prodrijeti u Hercegovinu, a domaći pljačkaju po turskom tlu.²⁵ Međutim, svako mletačko napredovanje u Neretvi sprečavala je utvrda Čitluk. Zbog toga su je Mlečani odlučili zauzeti. U prilog mletačkom pothvatu išli su nemiri među kršćanskim pučanstvom Čitluka i Mostara zbog nametanja povećane filurije. Mlečani su 13. VI 1694. krenuli s 4 galije i više manjih brodova prema Neretvi, dok je istodobno kopnom iz doline Cetine krenuo providur konjaništva Cappello s konjaništvom i domaćim četama. Njima su se u Neretvi pridružili Bebić i Nonkovići s oko tisuću ljudi između Norinske kule i Opuzena 15. VI, pa se tako okupilo oko 8000 pješaka i 4000 konjanika koji su krenuli na Čitluk. Da bi ga zauzeli, Mlečani su pret hodno morali zauzeti most kod Struga, kako bi zatvorili put kojim bi mogla braniteljima stići pomoć, i položaj Trsanu koji je branio pristup Čitluku i svojom vatrom dovodio napadače u topničke rašlje s vatrom Čitluka. Trsanu su zauzele neretvanske čete pod vodstvom Nikole Nonkovića. Tada su zarobili neke branitelje koji su im dali podatke o Čitluku. Padom mosta kod Struga Čitluk je ostao odrezan i morao se 18. VI predati. S njim je pala i kula na Krupi, pritoku Neretve, i trgovište Gabela. Uzalud su 24. VII skadarski, bosanski i hercegovački paša sa 16000 ljudi napali Čitluk. Branitelji su ih odbili na početku kolovoza. Padom Čitluka Mlečanima se otvorio put u Hercegovinu, pa su oni u kolovozu osvojili Zažablje, Popovo, Trebinje i Klobuk i tako spojili svoje neretvanske posjede s bokokotorskim. Mlečani su, potpomognuti domaćim četama, doprli i do Ljubuškog i opustošili njegova predgrađa, a Vule Nonković je upalio Počitelj. Nije uspio ni listopadski turski napadaj na Čitluk. Branitelji su zaslugom domaćih ljudi odbili 19. X bosanskog pašu i njegovih 18000 ljudi. Tako su Mlečani raširili svoj posjed koji se dotada ograničivao, i to — sudeći po Dolfinovim riječima iz 1696. — sa slabom vlašću, na Opuzen, Norinsku kulu i Smrdan.

pire lijevo i prema dolje do polovice štita. Na štitu je u sredini crni jednoglavi orao ispod čijih su raširenih nogu, a s obje strane repa, s lijeve strane zlatan polumjesec, a s desne zlatna šesterokraka zvijezda. Nad štitom je ukrašen šljem i na ovom patka. — K. Ljubić, n. dj., 8.

²⁴ Attestazioni rilasciate dalla Republica Veneta al Capitano Vule Nonković, Bullettino di arch. e storia Dalmata, 1904, omotna str. 8; Vule Nonković je 26. V 1693. za zasluge dobio doživotnih 10 dukata mjesečno pored dosadašnjih prihoda. — L III, 126, Dal Porto di Klech li 17. Agosto 1693.

²⁵ LR 5, Spalato primo Zugno 1692. — Novak, Borba Dubrovnika za slobodu, 126—9.

Čitluk je postao upravnim središtem Poneretavlja sa soprintendantom na čelu, koji je bio vojni zapovjednik i poglavar prvostepene upravne i sudačke vlasti. Prvi soprintendant bio je Vincenzo Donato (do 1710), a poslije Ivan Marinović. U Čitluk je prešla domaća posada iz Opuzena i činovništvo, po okolici se naselio živalj iz Opuzena, čitlučke utvrde su bile obnovljene i opskrbljene, Nonkovići su zadržali stražu na Smrdanu i zapovijedali novom u hutovskoj kuli, a 4 galije stražarile su u Neretvi. Kako su se Neretvani istakli u napadaju na Čitluk i u njegovoj dvostrukoj obrani, to je providur Dolfin 8. VIII imenovao Vulu Nonkovića za sergentea maggiorea Kleka i povisio mu plaću od 10 na 15 dukata s tim da se brine o svojoj hrvatskoj četi. Međutim, osim te časti Nonkovići su se dobro okoristili zauzećem Čitluka. Providur Dolfin nije škrtario darivanjem neprijateljske zemlje svojim pristašama i korisnim ljudima. Tako je, uz redovitu desetinu već 26. VI dao Nikoli Nonkoviću 100 kanapa zemlje pod Čitlukom, 5 kanapa vinograda, zaselak djelomično porušen i mlinarski zaselak u Strugama uz podavanje po kolu mlina, a Mati Sentiću 40 kanapa zemlje pod Čitlukom, 10 u Metkoviću, kuću s mlinom u Svitavi i 30 kanapa s kućom u Gracu u Zažablju; 28. VI dao je Nikoli Nonkoviću, Bošku Ostojiću, Vuku Gulonji, Marku Maljuriću i Petru Gulozniću 30 kanapa u Vidonjama da ih međusobno podijele, a 24. X Josipu Nonkoviću i braći 30 kanapa obradive zemlje u Zažablju i 40 kanapa u Popovu.²⁶

Nastojanja oko pridobivanja i prevođenja pučanstva su se nastavila. Tako je Vule Nonković prikupio oko 100 boraca u Zažablju i Popovu, a s ocem je privolio Milinka Knežića da priđe Mlečanima s 1000 svojih ljudi. Njih su Mlečani smjestili u Gracu i Bročancu, u kraju gdje je prije stanovao Nonković. Mletački uspjesi ponukali su i Damjana Kadijevića iz Popova da s 500 ljudi priđe Mlečanima.²⁷

Potkraj veljače 1695. Nikola Nonković je s 800 ljudi napao Ljubinje u Hercegovini, koje je branili paša Sejić s 120 branitelja. Nonković je osvojio prvi opkop i primorao branitelje da se zatvore u kulu. Kada je željeznim motkama počeo rušiti zid da prodre u kulu, branitelji su ga ustrijelili u vrat i on je poginuo. Vodstvo juriša je preuzeo njegov sin Vule, prodro u kulu, pobio 80 Turaka i ostale zarobio. Nakon toga napadači su opustošili i popalili okolicu. Providur Dolfin je predložio senatu da se dužnosti pokojnog Nikole prenesu na Vulu Nonkovića, zapovjednika Smrdana, čemu su bili skloni serdari Knežić i Kadijević iz Zažablja i Popova. Senat je to 10. III odobrio. Pored toga Vule

²⁶ LR 7, Di Galera li 8. Agosto 1694. Nell' acque di Narenta. — LR 7'—8, Citluch 24. Maggio 1696. — LR 8—8', Datae in Nostro Ducali Palatio sub die vigesima septima mensis Junii MDCLXXXVI. — L III, 207, Citluch li 26. Zugno 1694. — L III, 224, Citluch 28. Zugno 1694. — L III, 254, Citluch li 24. Ottobre 1694. — L III, 164, Zara 12. Febraro 1694. (dopušteno Nikoli Nonkoviću da s Ivanom Marinovićem sagradi mlin na žrvnjeve u Desnama). — Contarini, n. dj., II, 450—1. — K. Ljubić, n. dj., 8. — S. Romanin, Storia documentata di Venezia VII, Venezia 1858, 510. — Zlatović, Franovci i hrvatski puk, 163. — Cattalinich, n. dj., 159. — D. Mandić, Hercegovački spomenici I, Monumenta franciscana Jugoslavica II, Mostar 1934, 253—4. — Garzoni, n. dj., 518—24. — S. Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1900, 84—5. — Novak, Borba Dubrovnika za slobodu, 130—1, 134—5. — isti, Prošlost Dalmacije II, 231. — Jerković, Gabela, 15—20. — isti, Opuzen, nav. mj., 48—52. — Perojević, n. dj., 162b, 163—4. — Stanojević, n. dj., 103—7. — R. Muderizović, Nekoliko muhurova bosanskih valija, GZM 1916, 8.

²⁷ LR 7'—8, Citluch 24. Maggio 1696. — Mandić, n. dj., 255—6. — Jerković, Gabela, 19. — Perojević, n. dj., 162c. — Stanojević, n. dj., 126.

je 25. IV dobio 12 kanapa obradive zemlje i 2 kampa vinograda u Broćancu u Zažablju sa srušenim kućama i vrtovima.²⁸

Od ratnih operacija g. 1696. spominje se napadaj hercegovačkog paše na Čitluk. Dolfin je 6. V imenovao Vulu Nonkovića guvernerom Kleka i svih sela u neretvanskom području, Zažablju i Popovu, dok je Ivan Marinović ostao soprintendant. Plaću mu je povisio s 15 dukata, koje je imao za zapovjedništvo čete u Smrdanu, na 20 dukata mjesečno, a 27. VI dužd Silvestar Valier ga je imenovao vitezom Sv. Marka. Mlečani su 1697. uzalud napali Nevesinje i opsjeli Počitelj. Iste godine spominje se pustošeci pohod do Stoca.²⁹

U Neretvi je sve do karlovačkog mira 1699. zavladao mir. U pregovorima Dubrovčani su upotrijebili svu svoju vještinu da smanje područje mletačkih osvajanja, ali unatoč općenitom uspjehu nisu postigli da Mlečani odstupe Turcima kulu Smrdan s lukom Klekom. Granica u Neretvi je tekla polukrugom od jednog sata hoda oko Čitluka s Gabelom pa k jugu ravnom crtom od dva sata hoda na planinu Žabu i sa nje na more. Mlečani su time izgubili Popovo i Zažablje, a učvrstili se na Slivnu i u Neretvi.³⁰ Poslije razgraničenja u Neretvu se doselilo još 80 obitelji iz Zažablja.³¹

I nakon rata Nonkovići su zadržali svoj položaj. Vule je prikupljao ljude i uvodio sinove u službu. Tako je providur Mocenigo 6. VI 1701. za zapovjednika čete od 50 ljudi imenovao Vulina sina Sebastijana Juru, a 16. VI prenio Vulino zapovjedništvo nad četom u Smrdanu na sina Nikolu, do čije je punoljetnosti Vule vršio dužnost. Mlečani su 31. XII potvrdili Vuli 265 kanapa zemlje sa šumom i pašnjacima koje je posjedovao u Neretvi. Kako mu je razgraničenjem dosta zemlje ostalo u Turskoj, to mu je Mocenigo kao odštetu dao 100 kanapa neobrađene zemlje u Čeljevu, na lijevoj obali Neretvi u blizini Gabele.³²

Providur Zane je 1705. imenovao Vulina sina Ivana za zapovjednika jedne čete; kada je 1710. umro soprintendant Ivan Marinović, providur Vendramin je na to mjesto imenovao Vulu Nonkovića, a sina mu Nikolu zapovjednikom u Smrdanu.³³

Novе sukobe Mlečana i Turaka spominje providur Emo 9. I 1715. kada je za osiguranje neretvanske granice pojačao posadu u Čitluku i kao najprikladnijeg čovjeka za obranu smatrao Vulu Nonkovića ponovo ga imenovavši čitlučkim soprintendantom s mjesečnom plaćom od 30 dukata, da bi mu je poslije još jednom povisili na 40 dukata. Na Vulino imanje kod Čitluka stiglo je mletačko konjaništvo i pretvorilo tih 100 kanapa u livadu. Mlečani su mu to nadoknadili dijelom od imanja udovice Ivana Marinovića (38 kanapa i 120 tavela), a dijelom

²⁸ LR 10'—11, Zara 21. Novembre 1701. — LR 5'—6, Copia di contenuto in lettera dell'III.mo et r.mo Signor Daniel Dolfin... scritta all' E.mo Senato de di 2. Marzo. 1695. — L III, 310, Narenta 25. Aprile 1695. — Stanojević, n. dj., 107. — K. Ljubić, n. dj., 8.

²⁹ LR 6—6', Di galera acque di Citluch li 6. Maggio 1698. — LR, 7'—8, Cittluch 24. Maggio 1696. — LR 8—8', Datae in Nostro Ducali Palatio sub die vigesima septima mensis Junii MDCLXXXVI. — Jerković, Gabela, 18—19. — Muderizović, na i. mj., 9.

³⁰ Novak, Borba Dubrovnika za slobodu, 161—2; isti, Prošlost Dalmacije II, 231. — Jerković, Gabela, 19—20; isti, Trebinjski dio naše biskupije, nav. mj., 150.

³¹ Stanojević, n. dj., 176.

³² LR 8'—9', Zara a di 6. Giugno 1701. — LR 9'—10, Zara 16. Giugno 1701. — LR 11—11', Datae Nostro Ducali Palatio die XXXI Decembris Indictione Decima MDCCI. L III, 529 Zara 25. Novembre 1701. — Bullettino 1905, omotna str. 1.

³³ LR 12'—13, Spalato li 17. Maggio 1710. — LR 12—12', Zara 5. Aprile 1705.

novim dionicama na Posrednici (28 kanapa i 120 tavana), u Metkoviću prema Norinskoj kuli (49 kanapa) i u Doljanima (21 kanap).³⁴

U lipnju je Nikola Vulin Nonković poginuo u akciji protiv Turaka u Hutovu, pa ga je u zapovjedništvu zamijenio brat Ivan s istom plaćom. Taj pohod je jedan iz niza pustošećih upada 1715.³⁵ U studenom Mlečani su srušili čitlučke utvrde i pripadne kule sv. Antuna i sv. Stjepana te usamljene kule u Strugama i na Krupi. Stanovništvo su povukli na Posrednicu i naselili opuzenska naselja Trnovo i Smokovo te poslije i nizvodna sela Komin i Rogotin. Da bi organizirao obranu nove granice, providur Emo je 1. XII 1715. imenovao za soprintendanta Opuzena, Norinske kule, Metkovića, Kleka i drugih mjesta u Neretvi Vulu Nonkovića i povećao mu plaću na 50 dukata.³⁶ Čitluk su Mlečani srušili zbog straha od turskog osvajanja, a navodi se kao razlog i nezdravi zrak okolice. Da je doista Čitluk porušen u studenom 1715, a ne kako se navodi 1716, svjedoči i registracija Nonkovićevih isprava, posljednja iz Čitluka datirana je 29. X 1715, a prva u Opuzenu 1. I 1716.³⁷

U toku rata Vule Nonković je predobio gradačkog župnika don Andriju Šumanovića da prijede s 40 obitelji na Slivno.³⁸ U ostale Vuline zasluge Mlečani su ubrajali: da je kod rušenja Čitluka djelovao na stanovništvo pa je ono mirno napustilo srušene kuće i odselilo se; da je, dopisujući se s okolicom, dobivao vijesti iz neprijateljske zemlje i znao iz njih izvući podatke o neprijateljskim nakanama, što je koristilo koliko vlastitom osiguranju, toliko i ometanju turskih nauma. Istaknuo se zauzećem Metkovića, Struga i Hutova u studenom 1716, prodorom do Mostara 1716. i 1717, te sjajnim vođenjem vojske kod osvajanja Hutova, koje je opet olakšalo proširenje mletačke vlasti na Popovo i Zažablje. Hercegovački paša je bez uspjeha napao Hutovo. Za zasluge je providur Emo odlikovao Vulu zlatnim lancem i medaljom; 8. IV 1717. dao mu 12 kanapa obradive zemlje u Ilinu polju u Zažablju i 15 kanapa zemlje i 2 kampa vinograda u Gracu, ali Vule je te zemlje izgubio razgraničenjem 1718, pa su tako Mlečani njegovim sinovima Luki, Frani i Ivanu 1734. priznali 149 kanapa i 120 tavana na temelju prijašnjih investitura na Slivnu, Posrednici i u Metkoviću.³⁹

³⁴ LR 13', Spalato 9. Gennaro 1714. — LR 14', Data li primo Ottobre 1716. — L III, 335, Zara li 3. Luglio 1714. — Novak, *Prošlost Dalmacije* II, 233.

³⁵ LR 14, Data li 8. Luglio 1715. — Š. Ljubić, n. dj., 127.

³⁶ LR 15—15', Date li 1. Dicembre 1715. LR 15'—16, Dal Scoglio S. Euffemia li 16. Aprile 1717. — Zlatović, *Franovci i hrvatski puk*, 164. — Jerković, *Opuzen*, na i. mj.

³⁷ LR 14', 15—15'. — Jerković uvijek navodi 1716. kao godinu rušenja Čitluka, a isto tako i Perojević (195). S druge strane, rušenje Čitluka stavlja u 1715. A. Ciccarelli, *Saggio sopra la città di Naron e sopra la Repubblica Narentana in Dalmazia*, *Programma dell' I. R. Ginnasio completo di prima classe in Zara*, Zara 1860, 55; G. Cattalinich (167) ne navodi neposredno, ali se iz teksta razumije da se radi o g. 1715 (In mezzo a circostanze così critiche dovettero i Veneziani apparecchiarsi alla campagna del 1716, e per non distrarre le loro forze regolari con molti presidii, fecero raccogliere quelli dei posti di Strugge, Citluc [...]); S. Delić, *Dva stara natpisa iz Hercegovine*, GZM 1911, 502 i S. Bašagić (91) koji stavlja rušenje u veljaču 1715. i kaže da je to bilo 12. rebiul evela 1128. Taj islamski nadnevak preračunan daje g. 1715, ali se mjesec veljača kao nadnevak ne može ipak prihvatiti; V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, Venezia 1869, 351, također stavlja rušenje Čitluka u g. 1715.

³⁸ Jerković, *Trebinjski dio naše biskupije*, na i. mj., 1936, 149—52; 1937, 42—4.

³⁹ LR 15'—16, Dal Scoglio S. Euffemia li 16. Aprile 1717. — L III, 346, Zara li 8. Aprile 1717. — L III, 241, Spalato li 9. Luglio 1720. — L I, 66, bez posebno naznačena nadnevka. — L I, 169—70, Data li 1. Maggio 1734, Zara. — Š. Ljubić, n. dj., 127. — Novak, *Prošlost Dalmacije* II, 234. — Na početku XVIII st. u Neretvi je podjelu

Iako su Mlečani zauzeli Imotski i uspješno vodili rat u Neretvi, Zažablju i Popovu, ipak su požarevačkim mirom 1718. vratili Turcima krajeve na granici Dubrovačke republike, među kojima Čitluk, Struge i Hutovo. Nova granica je išla poljem između Metkovića i Gabele, oko kilometar iznad Metkovića. Kulu Smrdan su, doduše, zadržali, ali je ona izgubila na svojoj vojničkoj vrijednosti jer se u tim krajevima ne ratuje više s Turcima. Ipak je u njoj ostala straža do konca mletačke uprave. Granica u Neretvi se više nije mijenjala, a niti su Turci obnavljali Čitluk.⁴⁰

zemlje izvršio ing Antonio Gilli. Krševiti predjeli, kao napr. kod Mihajla na Slivnu, nisu se dijelili. — H. Hajdarhodžić, Trebinje i ostala Hercegovina za vrijeme tzv. drugog morejskog rata, Naše more, br. 3—4, Dubrovnik 1965. Pisac navodi da je u listopadu 1716. Vule Nonković, koga pogrešno čita Novković, napao Popovo polje i da je tu našao potporu pučanstva, da je s vojskom iz Neretve i Herceg-Novov uz pomoć 4—5000 austrijskih vojnika napao Hutovo, a poslije i dubrovačka mjesta Lisac i Trnovu; da je potkraj 1716. prodro do Ljubinja; da je u srpnju 1717, s 2000 ljudi operirao u blizini Gabele i Počitelja; da je zapalio Dubravu i odveo mnogo roblja u Smrdan, koji izvor krivo smješta u »dubrovačko primorje« i da je 1717. uzalud napao Trebinje (str. 154, 156—7). Valja napomenuti da izvori, koje je pisac upotrijebio, nisu najvjerodostojniji, osobito u pogledu broja austrijskih vojnika na tom dijelu mletačke fronte, broja Nonkovićevih ljudi i opsega štete. Naime, izvori su izvještaji ili kneza ugroženog sela (lisački Ljubiša) ili samih mještana (Trnovo), zatim namjernika (Marko Bošković iz Popova, Martin Grgurević iz Mostara) ili neodređenih osoba (neki Brgaćanin, pastiri iz Mrcina). Vijest tih osoba su problematične kao i izvještaj Anice Kolendine koji je ona dvaput mijenjala. Nije metodički opravdano piščevo domišljanje o Vodopićevim uputama, a začuđuje i konzultiranje »Historije naroda Jugoslavije« kao jedine literature.

⁴⁰ Ljubić, n. dj., 131. — Novak, Prošlost Dalmacije, II, 234. — Jerković, Gabela, 21.

A) Smrdan služi posljednji put u vojničke svrhe za austrijske okupacije Bosne i Hercegovine. O sitnijim mjesnim sukobima i pljačkama svjedoči pismo Zulfikara Rizvanbegovića, stolačkog zapovjednika, don Filipu Jurišiću u Smrdan (GZM, 1902, 550). B) Do svoje smrti u travnju 1729. zapovjednik Smrdana bio je Ivan Nonković, a tada ga je zamijenio brat Frane (LR, 16'—17). Vule Nonković je umro 1734, pa ga je u službi nadintendanta zamijenio sin Luka 1735. s mjesečnom plaćom od 30 dukata. Do njegove punoljetnosti (1740) dužnost je obavljao makarski nadintendant Antun Lučić (LR, 18', 18'—19', 19'—20). Mirnodopska služba nadintendanta, osim poslova uprave i sudstva, svodila se na održavanje mira i reda među pučanstvom, sprečavanje sukoba na granici, održavanje zdravstvenih propisa (što je bilo osobito važno u malaričnom neretvanskom kraju), izvještavanju o kretanju turskih četa i stanju na turskom tlu (LR, 20'—21, 24—24'). Kada je 1752. umro Luka Nonković, na njegovo mjesto imenovali su sina Antuna koga je do punoljetnosti 1763. zamjenjivao stric Ivan kao vicenadintendant (LR, 21—23', 25'—28). Kada je umro serdar Zažablja Jovo Knežić, koji je služio u Kleku za 12 dukata, na to mjesto su Mlečani postavili Nikolu Franina Nonkovića (LR, 25—25'). Marko Lučić se 1711. preselio u Veneciju, pa je na prazno makarsko pukovničko (kolunelsko) mjesto kao privremeni potpukovnik došao Jakob Lukin Nonković (LR, 28—30'). Nikolin praukun Nikola Nonković bio je 21. V 1772. izabran za kolunela Makarskog primorja i Neretvanske krajine, a poslije je stekao i naslov konta. God. 1785. za zasluge u vrijeme pošasti kuge odlikovan je kolajnom. Austrijske su vlasti 1800. potvrdile sve Nikoline časti. — Franu Nonkovića je 29. V 1810. Marmont imenovao zapovjednikom bataljuna, a Napoleon Vitezom počasne čete. Imao je zapovjedništvo u Kuli Norinskoj do 1814, kad je prebjegao u tursku Hercegovinu ne hotеći se predati Austrijancima. Odatle je poslije prešao u Zadar i zatražio od namjesnika Tomašića da ga primi u službu, ali su mu molbu odbili i njega podvrgnuli istrazi. Optužili su ga da je kanio iz Hercegovine napasti Dalmaciju u korist Francuza. On se uspio opravdati, pa su ga rehabilitirali. Nato je zatražio majorski čin u vojsci, ali ga nije dobio. 1825. imenovan je podserdarom u Imotskom i iste godine serdarom, a poslije serdarom Poneretavlja, gdje je ostao do 1844. Mirovinu je zamolio 17. XII 1845. (Usp. »Glasnik dalmatinski«, br. 71, 1865).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB